

Mariann Proos

Tartu ülikooli semantika teadur

Kuidas eesti keeles vaeva *nähakse* ja naabrit *tuntakse*

Üks vahendeid, kuidas me oma tajudest rääkida saame, on tajuverbid ehk tegusõnad, nagu *nägema*, *kuulma* või *tundma*. See, kuidas me nendest tajudest räägime, võib keeliti olla aga päris erinev. Siinses artiklis annan ülevaate eesti keele tajuverbide peamistest tähendustest ja selgitan, kas ja kuidas nende kasutamine erineb teistes keeltes leitud mustritest.

Selleks, et maailmas iga päev hakkama saada, kasutame pidevalt oma taju- ja kogemust – nägemis-, kuulmis-, kompamis-, haistmis- ja maitsemeelt. Et need tajud on meie igapäevaelus nii olulised, räägime me neist samuti väga tihti, näiteks kuidas me midagi nägime või kuulsime või kuidas meil tööle tules õues külm hakkas. Eesti keeles näiteks saame rääkida nägemisest, kuulmisest, tundmisest, maitse tundmisest ja lõhna tundmisest. Need on kogemust väljendavad verbid ning oma doktoritöös¹ uurisin, kuidas eesti keele kõnelejad nende verbide tähendusi mõistavad ning kuidas suhestuvad eestikeelsed verbid teiste keelte tajuverbidega.

Eesti keeles on iga taju väljendamiseks olemas eraldi verb². Näiteks kuulumistaju saame väljendada verbida *kuulma* või *kuulama*, nägemistaju

¹ Proos, Mariann 2021. Meaning and usage of Estonian experience perception verbs. (Doktoritöö, Tartu Ülikool). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

² Samas leidub ka keeli, kus näiteks nägemise kogemuse väljendamiseks on kasutusel üks verb, aga kõikide teiste tajudega kogetu väljendamiseks ei ole mitte

aga verbidega *nägema* või *vaatama* (teiste hulgas). Lisaks oma tajudele saame me nende sõnadega aga rääkida ka paljudest muudest kogemustest. Näiteks võib *näha* ka *vaeva* või *tunda oma naabrit*. *Vaeva* nägemine on üpris erinev kogemus *filmi* nägemisest, aga ometigi kasutame selle jaoks sama sõna. Samamoodi on päris erinevad kogemused *valu tundmine* ja *naabri tundmine*, kuid siingi kasutame nende kogemuste väljendamiseks sama sõna – *tundma*. Ehkki esmapilgul on need tähendused küllalt erinevad, siis tegelikult on need omavahel seotud. Sellist keelelist nähtust, kus ühel sõnal on mitu erinevat üksteisega seotud tähendust, nimetatakse polüseemiaks. Need ühe sõna tähendused moodustavad võrgustiku, kus osa tähendusi on omavahel sarnasemad, teised natuke erinevamad. Kognitiivses keeleteaduses mõistetakse polüseemiat olemuselt kategoriaalsena ning igas kategoorias on prototüüpsemaid ja vähem prototüüpsemaid liikmeid, kusjuures kategooriate piirid on hägusad (Geeraerts 2006; Rosch 1978; Rosch, Mervis 1975).

Polüseemia on keeltes väga levinud nähtus ning ka tajuverbid on keeltes enamasti polüseemsed. See on tõsi ka eesti keele põhitajuverbide puhul. EKSS-i (Langemets jt 2009) järgi on eesti keele põhitajuverbidest kokku enim tähendusi – 29 – nägemisverbidel, see tähendab, et nägemistaju kolmel põhiverbil *nägema*, *vaatama* ja *välja nägema* on sõnaraamatus kirjas kokku kõige rohkem tähendusi. Tähenduste rohkuselt teisel kohal on eesti keeles kompimisverbid, neil on EKSS-i järgi 26 tähendust. Kõige rohkem tähendusi ühe verbi kohta on aga kompimistaju kogemusverbil *tundma*, nimelt 18. Kuulmistaju verbidel on tähendusi juba vähem, kokku 15. Veelgi vähem tähendusi on aga maitsmis- ja haistmisverbidel, vastavalt 3 ja 5 tähendust.

Samas, võrreldes omavahel ühe verbi tähendusi eri keeltes, ei pruugi need omavahel kattuda ega isegi väga sarnased olla. Näiteks eesti keeles saame verbi *tundma* kasutada ka tähenduses 'kedagi teadma'. Samas ingliskeelsel vastel *to feel* sellist tähendust ei ole. Mõnes Austraalia kohalikus keeles saab *mõtet kuulda*, mis tähendab, et mõttest saadakse aru (Evans, Wilkins 2000) – sellist tähendust ei ole jällegi eestikeelsel sõnal *kuulma*. Teisalt on aga maailma keeltes leitud ka selliseid tähendusmustreid, mis

---

neli eri verbi, vaid samuti ainult üks verb. Sellised keeled on näiteks avatime keel (kvaa keel Nigeri-Kordofani hõimkonnas) ja tseltali keel (läänemaaja keel maaja keelkonnas) (San Roque jt 2014).

tunduvad olevat universaalilähedased. Näiteks on leitud, et tajuverbi kasutamine mingit sorti teadmise tähenduses on väga tavaline – küll aga erineb see, millist tajuverbi millist sorti teadmise väljendamiseks kasutatakse.

Võiks ju arvata, et kuna inimeste tajud on üle maailma suuresti samad, siis võiksid ka neid tajusid väljendavatel sõnadel olla samad tähendused. Ometigi päris nii see ei ole. Küsimus sellest, millised eri tähendused tajuverbidel keeltes on ja miks nad just sellised on, on huvitanud keeleteadlasi mitmest vaatenurgast. Ühest küljest on tarvis keeli omavahel võrrelda, teisalt pakub piisavalt uurimisainest ka ühe keele tajuverbide ja nende tähenduste süvitsi uurimine. Kuna uurimisobjekt on mitmetahuline, on sellistes uurimustes kasutatud ka väga erinevaid uurimismeetodeid. Oma doktoritöös (Proos 2021) uurisin täpsemalt viie eesti keele tajuverbi polüseemiat: *nägema*, *kuulma*, *tundma*, *maitset tundma* ja *lõhna tundma*. Selleks kasutasin erinevaid meetodeid – tegin keelekatseid ja viisin läbi korpuspõhiseid uuringuid. Artiklis toon välja doktoritöös selgunud olulisemad uued teadmised eesti keele tajuverbide ja nende polüseemia kohta.

Nägemistajuverbi *nägema* polüseemia sarnaneb osalt sellega, mis on leitud teiste Euroopa ja mitme Euroopast kaugemal asuva keele kohta. Nimelt on nägemisverbid enamasti küllalt polüseemsed ning seda näitasid andmed ka eesti keele kohta. Eesti keeles kasutatakse verbi *nägema* näiteks arusaamise ja mõistmise väljendamiseks, nt *Ma ei näe siin probleemi*. Sellist nägemisverbi kasutust on näiteks täheldatud ka inglise (Sweetser 1990), rootsi (Sjöström 1999) ja leedu keele (Usoniene 2001) nägemistaju põhiverbil. Samas on eesti keeles sellel verbil ka veidi tavatum tähendus: verbiga *nägema* võib väljendada ka isiklikku läbielamist/kogemist, nt *Ma olen selle tööga palju vaeva näinud*.

Eesti keele kõige polüseemsem tajuverb on **kompimisverb** *tundma*. Erinevalt nägemisverbidest ei ole aga kompimisverbide kohta leitud, et neil palju tähendusi oleks. Seega on eesti keel selle poolest eristuv. Ka see, et eesti keeles saab verbi *tundma* kasutada kellegi või millegi teadmise väljendamiseks, on pigem tavatu. Küll aga on sellist kompimisverbi tähendust leitud rootsi, soome ja islandi keeles (Viberg 2015). Niisiis moodustub ala Põhja-Euroopas, kus sellel kompimistaju kogemusverbil on sarnane tähendus, mida samas ei esine teistes Euroopa keeltes.

Huvitav on ka verbi *tundma* ajalugu: nimelt on *tund(t)*- vana uurali tüvi. Lisaks on selle tüvega verbil meie kaugemates sugulaskeeltes, nagu

eenetsi, neenetsi ja nganassaani, nii mõnelgi juhul praegu just nimelt teadmise tähendus, kuid puudub taju väljendav tähendus (Metsmägi jt 2012). Rootsi keele kohta on leitud, et verbi tähendus ongi arenenud suunal teadmine > taju, mitte vastupidi. Sama on alust arvata ka eesti keele *tundma* kohta. See on väga põnev leid, kuna tavaliselt toimuvad tähenduse laienemise mehhanismid just teises suunas – füüsiliselt kogemuselt (taju-mine) abstraktsemale (teadmine). Neid põhjuseid, miks see tähenduse muutumine just nii on toimunud, on aga raske välja tuua.

Kuulmisverbil *kuulma* ning maitse- ja lõhnataju verbidel *maitset tundma* ja *lõhna tundma* on eesti keeles pigem vähe tähendusi. Näiteks saab *kuulma* verbiga eesti keeles rääkida vahendatud teadmisest, nt *Kuulsin lugu edukast naisest*. Teatud pöördelistes vormides saab *kuulma* endale aga hoopis teise funktsiooni, nimelt tähelepanu haaramise või pöördumise funktsiooni, nt *Kuule, kas poes käisid?* Sellisel kujul võib verbi *kuulma* mõista kui diskursusepartiklit. Samamoodi võib analüüside ka *nägema* sarnaseid pöördelisi vorme, nt *Näe, jälle ta kakerdab siin!*. Tegelikult ei ole selline diskursusepartikli funktsioon ses mõttes eriline, et tajuverbide selline kasutus tundub olevat küllalt levinud (San Roque jt 2018). Kõige vähem on tähendusi maitse- ja lõhnataju verbidel – Euroopa keelte kontekstis on see aga üpris tavaline, kuna ka need tajud ei ole lääne kultuurides enam nii olulised nagu teistes piirkondades.

Ülevaade erinevatest tähendustest, mis eesti keele tajuverbidel on, ei paku aga mitte ainult võimalust neid tähendusi teiste keeltega võrrelda, vaid annab meile aimu ka sellest, kuidas eesti keele kõnelejad maailma mõistavad – see teebki tähendusest eriti köitva uurimisobjekti. See, et meie kui eesti keelt emakeelena kõnelejad kasutame muuhulgas just *valu tundmise* ja *naabri tundmise* kohta sama tegusõna, tähendab, et nendes kogemustes on midagi, mida me tajume piisavalt sarnasena. Nii valu tundmine kui ka naabri tundmine nõuavad mingit sorti isiklikku või lähedast kontakti ja meie maailmapildis on see oluline tunnus, mille alusel kogemusi liigitada. Nagu mainitud, siis eestlastega sarnaselt saavad *naabrit tunda* ka soomlased ja rootslased – ka nende jaoks on samad tunnused olulised. Samas näiteks mõne teise keele kõneleja jaoks on sarnased *aru saamise* ja *kuulmise* kogemused ning just nende jaoks kasutavad nad sama sõna. Jahai keeles on aga näiteks väga rikkalik lõhnasõnavara – seda

seetõttu, et jahaid on kütid ning oskus kütides erinevaid lõhnu ära tunda ja sõnadega edasi anda on nende jaoks elulise tähtsusega (Majid, Burenhult 2014).

Meie keeles peegeldub meie kultuur ning meie olemus. Ka keeltevahelised sarnasused sõnade tähenduste vahel ei pruugi sõltuda keelte sugulussidemetest ega ajaloolistest mõjutustest, pigem on olulised kultuurilised sarnasused keelte kõnelejate vahel. Sarnased kultuurid kogevad maailma ka sarnasemalt. Kui teame rohkem oma sõnade tähenduste kohta, teame rohkem ka selle kohta, kuidas me maailmast aru saame, ning oskame endid seeläbi paremini mõista.

Viidatud kirjandus

- Metsmägi jt 2012 = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Evans, Nicholas, David Wilkins 2000. In the Mind's Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages. – *Language: Journal of the Linguistic Society of America* 76(3), 546–592.
- Geeraerts, Dirk 2006. Words and Other Wonders. Papers on Lexical and Semantic Topics. *Cognitive Linguistics Research* 33. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Majid, Asifa, Niclas Burenhult 2014. Odors are expressible in language, as long as you speak the right language. – *Cognition* 130(2), 266–270.
- Proos, Mariann 2021. Meaning and usage of Estonian experience perception verbs. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis*, 41. Tartu.
- Rosch, Eleanor 1978. Principles of Categorization. – *Cognition and Categorization*, 27–48. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Rosch, Eleanor, Carolyn B. Mervis 1975. Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories. – *Cognitive Psychology* 7, 573–605.
- San Roque, Lila, Kobin H. Kendrick, Elisabeth Norcliffe, Penelope Brown, Rebecca Defina, Mark Dingemanse, Tyko Dirksmeyer, NJ Enfield, Simeon Floyd, Jeremy Hammond, Giovanni Rossi, Sylvia Tufvesson, Saskia van Putten, Asifa Majid 2014. Vision verbs dominate in conversation across cultures, but the ranking of non-visual verbs varies. – *Cognitive Linguistics* 26(1), 31–60.

- San Roque, Lila, Kobin H. Kendrick, Elisabeth Norcliffe, Asifa Majid 2018. Universal meaning extensions of perception verbs are grounded in interaction. – *Cognitive Linguistics* 29(3), 371–406.
- Sjöström, Sören 1999. From Vision to Cognition. A study of Metaphor and Polysemy in Swedish. *Cognitive Semantics. Meaning and Cognition*. Toim. Jens Allwood, Peter Gärdenfors. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 67–85.
- Sweetser, Eve E. 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. *Cambridge Studies in Linguistics*, 54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Usoniene, Aurelia 2001. On direct/indirect perception with verbs of seeing and seeming in English and Lithuanian. *Lund University Dept. of Linguistics Working Papers* 48, 163–182.
- Viberg, Åke 2015. Sensation, perception and cognition: Swedish in a typological-contrastive perspective. – *Functions of Language* 22(1), 96–131.

OK